

Adalékok a lengyel helyzethez

A „Szolidaritás” vitája

Az 1986 szeptemberi általános amnesztia újabb jele annak, hogy Lengyelországban a Hatalom nem tudja a szokásos eszközökkel fenntartani magát és keresi a megegyezést a Társadalommal. Ebből a szempontból érdekesnek láttuk az előző évek néhány belső fejleményét szemügyre venni.

1985 augusztusában múlt öt éve, hogy a lengyel kormány képviselői és a gdanski sztrájkbizottság aláírták azt az egyezményt, amelyből megszületett a „Szolidaritás”. Ez az öt év elég volt arra, hogy a lengyel értelmiség politikailag érett és tisztánlátó elemei elvégezzék ezzel a szocialista országok történetében egyedülálló jelenséggel és tömegmozgalommal kapcsolatos számvetésüket. Ez részben a lengyelországi nem-hivatalos (értsd: illegális) sajtó hasábjain, részben az emigráns folyóiratok egyikében-másikában történt; nemrégiben az Angliában megjelenő *Aneks* című lengyel emigráns folyóirat három egymásra következő számában helyt adott egy ilyen jellegű vitának. Ez a vita a lengyel értelmiség és a „Szolidaritás”, valamint a hatalom viszonyát és az ebből levonható tanulságokat igyekezett tisztázni.

A vitaindító, sőt vitára provokáló cikket az *Aneks* 1984/35. számában a jelenleg Canberrában élő és oktató ismert lengyel eszmetörténész, Andrzej Walicki írta. Walicki abból indul ki, hogy a „hatalom-társadalom” viszonynak két alapvariánsa van. Mivel Lengyelország rendelkezik önálló államisággal, jóllehet ez az államiság nem szuverén, a hatalmon lévők (mondjuk a Szovjetunió társállamaihoz képest) meglehetősen autonómiát élveznek és rendelkezési joggal bírnak. Ezért a racionális politikai

viselkedés ideális modellje az lenne, ha az emberek a hatalom autonómiáját maximálisan kihasználnák arra, hogy ezzel a társadalom autonómiáját növeljék. Minthogy a lengyel társadalom nem volt hajlandó a lengyel pártvezetőséggel való „lepaktálásra”, Walicki szerint az általa „pártonkívüli elitnek” nevezett rétegnek két cselekvési lehetősége volt: 1. nyomást gyakorolhatott volna a hatalmi elitre, megpróbálhatta volna azt manipulálni, anélkül, hogy azt elidegenítette vagy kompromittálta volna (mert ez esetben a hatalmi elit kénytelen lett volna a szovjet érdekeket maximálisan kiszolgálni), 2. politikai harcot folytathatott ellene, amely a társadalom polarizálásával és a hatalmi elit elidegenítésével jár, s amelynek célja részesedés a hatalomból. (Walicki szerint ő már egy 1980-as írásában rámutatott, hogy könnyebb egy abszolutisztikus hatalmat „hatáskörének korlátozására” rábírní, mint arra, hogy megossza a hatalmat másokkal.) A lengyel „pártonkívüli elit” a második utat választotta, Walicki szerint súlyosan negatív következményekkel. A hatalmi elit teljesen izolálódott és szükségszerűen szembefordult a társadalommal – mindenféle „középutas”, csendes „manipulációs” tevékenység lehetősége hosszú időre megszűnt.

Ezek után Walicki kísérletet tesz arra, hogy elemezze a „Szolidaritás” hibáit. Szerinte a mozgalom három olyan hibát követett el, ami eleve kizárta a kompromisszumos megoldás lehetőségét. Az első a szakszervezetnek regionális és nem szakmai alapon való megszervezése volt. Ezzel az érdekvédelmi célokat eleve alárendelték a politikai céloknak; a politikai főcél pedig csakis a konfrontáció lehetett. Walicki azt is helyteleníti, hogy a „Szolidaritás” beiktatásakor annak vezetői nem akarták *expressis verbis* elismerni a párt „vezető szerepét” a lengyel társadalomban. Hibát követett el a „Szolidaritás” akkor is, amikor Bydgoszcz városában a „falusi Szolidaritás” mellett tüntetett, s ezzel mintegy kihívta az összetűzést, amely a helyi „Szolidaritás”-vezető, Rulewski fizikai bántalmazásával és majdnem országos konfrontációval végződött. Vagyis Walicki úgy véli, 1981 folyamán nem csupán a lengyel titkosrendőrség, vagy a KGB lengyelországi ügynökei provokáltak.

Végül a lengyel eszmetörténész szerint az 1981 decemberi határozatok (Radom, Gdańsk) végzetes hibát jelentettek. Ekkor a „Szolidaritás” már szabad választásokról beszélt és 1981. decem-

ber 17-re általános sztrájkot hirdetett. Walicki fölteszi a szónoki kérdést, miből gondolták Wałęsáék, hogy „a rendszer nem fog védekezni”? Maximalizmussal, s egyszersmind naivitással vádolja a „Szolidaritás” értelmiségi tanácsadóit (akik közül többen egyébként személyes barátai), mivel azok, úgymond, „a békés forradalom” elméletével lehetetlen tételeket hangoztattak. Walicki hangsúlyozza, hogy a lengyel kommunista pártból nem lehetett vég nélkül engedményeket kikényszeríteni; az, hogy a tömegek (köztük a párttagok többsége is) támogatták a „Szolidaritás”-t, még nem volt elegendő érv a pártnak a fegyverletételhez. Az „önkormányzó állam” elmélete is hibásnak bizonyult, mert megvalósítása esetén az üzemekben a kommunisták teljesen elvesztették volna hatalmukat, s ezt nem lehetett volna összeegyeztetni azzal, hogy ugyanakkor „formálisan” államhatalmat gyakorolnak. Walicki szerint a „Szolidaritás” vezetői ezt az elméletet főleg taktikai célokból használták. Ami pedig az „önkorlátozó forradalom” elméletét illeti, ezt Walicki fából vaskarikának tartja – az a forradalom, amely korlátozza, megbénítja önmagát. Szerinte le kellett volna vonni az összes konzekvenciát – csak egy forradalmi tudattal rendelkező mozgalom hajthat végre forradalmi változásokat.

Walicki írását a „Szolidaritás” ellentmondásainak elemzésével fejezi be. Amíg a mozgalom a munkáselit mozgalma volt, csodálatra méltó vonásokat talál benne. Mihelyt azonban igazi tömegmozgalommá lett, visszatükröződött benne az ún. „létező szocializmus” által létrehozott mentalitás, a többi közt a szocializmus olyan felfogása, hogy az „hit a politikai döntések mágikus erejében”. A tömegek úgy képzelték, hogy az állam szuverén módon diktálhatja az árakat, nem függ a gazdasági körülményektől. A „Szolidaritás” tömegei egalitáriánus alapon álltak, ugyanakkor viszonyuk a munkához „szovjetizálódott”; a mozgalom étosza antiindividualista és antiliberalis volt. Így a „Szolidaritás”-t Walicki olyan *szocialista jellegű* tömegmozgalomnak látja, amely arra törekedett, hogy részt kapjon a hatalomból, s nem arra, hogy azt az egyéni szabadságjogok nevében korlátozza.

Andrzej Walicki nézeteivel az *Aneks* hozzászólóinak többsége nem ért egyet. A közgazdász Waldemar Kuczyński például rámutat arra, hogy a kommunista kormányzat Lengyelországban mindig akkor volt a legfüggetlenebb Moszkvától, amikor a széles

tömegek támogatását élvezte, tehát az ún. „megújulás-kísérletek” idején (1956, 1971). Hiába akarja Walicki „manipulálni” a hatalmi elitet, ha az nem hajlandó a valódi párbeszédre a társadalommal, vagy akár a pártonkívüli értelmiséggel. A „Szolidaritás” szerinte olyan elemi erejű tömegmozgalom volt, amit sem az óvatosabb gondolkodású értelmiség, sem a katolikus egyház intelmei (gondoljunk Wyszyński kardinális szerepére) nem tudtak feltartóztatni. Kuczynski úgy véli, a „Szolidaritás” azért döntött az erős központú, de regionális alapon való szervezkedés mellett, mert az 1981 augusztusa, tehát a gdanski megegyezés utáni hetekben a rendszer minden lehető eszközzel megpróbálta elszabotálni az egyezmény végrehajtását. Szerinte a mozgalom értelmiségi tanácsadói (a KOR korábbi tagjait is beleértve) inkább fékeztek, mintsem szították a munkásság „konfrontációs” hangulatát. Egy másik hozzászóló, Jan Józef Lipski, a KOR volt aktivistája, úgy gondolja, hogy Walicki összekeveri az okot az okozattal. A „Szolidaritás” sztrájkoknak köszönhette a megalakulását, de 1980/81 folyamán rendszerint nem azért folyamosodott a sztrájk fegyveréhez, hogy konfrontáció elé állítsa a rendszert, hanem önvédelemből. Hol az új szakszervezet vezetőit tartóztatták le valamelyik vajdaságban, hol pedig a hatalom foggalkörömmel védte egyes helyi vezetőit, akik lejáratták magukat a Gierek-évtized alatt; a „Szolidaritás” országos vezetői inkább csitítani, mint korbácsolni próbálták a tagság indulatait. Lipski tagadja azt is, hogy a „Szolidaritás” hatalomra tört volna, vagy konfrontációt próbált volna előidézni; szerinte a konfrontáció felé elsősorban azok a kommunista funkcionáriusok szorították az országot, akiknek létérdeke volt addigi hatalmuk megtartása.

Krzysztof Pomian, a Párizsban élő filozófus és történész megismétli az előbbi hozzászólók állítását arra vonatkozólag, hogy Lengyelországban mindig a társadalom autonómiáért folytatott harca teremtett autonóm teret a hatalmi elitnek és nem fordítva. A hatalommal való együttműködés programja még valósnak tűnhetett Gomulka uralmának kezdetén, de a hatvanas évek közepétől már illuzórikussá vált. Gierek alatt szerinte a pártonkívüli elit még ha akart volna, sem tudott volna igazán hatni a vezetőkre. Pomian azzal vádolja Walickit, hogy az tendenciózusan válogatja meg a „Szolidaritás”-időszakra vonatkozó emlékeit: nem szól arról, hogyan próbálta a hatalmi elit elszabotálni a

gdanski egyezményt, hogyan ellenezte kezdettől fogva a „falusi Szolidaritás” megalakulását; szerinte a konfrontáció körülményeiről is torzított képet kapunk Walickitól, hiszen nem igaz, hogy a „Szolidaritás” általános sztrájkot hirdetett volna 1981. december 17-re. (Az *Aneks* szerkesztősége lábjegyzetben közli, hogy általános sztrájkról valóban nem volt szó, csak a szakszervezet Mazowsze (mazóviai) körzete hirdetett meg erre a napra tömegtüntetést Varsóban.)

Stefan Kisielewski, az ismert katolikus publicista részben Andrzej Walicki mellett foglal állást; el tudja fogadni Walickinek az ellenzéki értelmiséggel kapcsolatos kritikáját, de már a szerző állítólag racionális cselekvésmoделljét illetően erős fenntartásai vannak. Egyetért azzal, hogy a „Szolidaritás” nem volt a „létező szocializmus” igazi ellenzéke, mert nem kérdőjelezte meg a központi tervezés és irányítás módszereit és azt a gazdasági voluntarizmust, ami Kisielewski szerint minden szocialista társadalmat jellemez. Bár a „Szolidaritás” politikai szabadságot követelt, nem nyúlt hozzá a termelés egyéni alapokra helyezésének, újraprivatizálásának kérdéséhez, sőt: többet követelt a munkásosztálynak, mint amit a rendszer egyáltalán képes volt, vagy lett volna megadni. Kisielewski tehát azért marasztalja el a „Szolidaritás”-t, mert szerinte túlságosan osztályérdekeket képviselt, s mert nem voltak határozott tervei az „államszocializmus” átalakítására.

Az *Aneks* 1985/37. számában közli a Walicki által kezdeményezett vita utolsó hozzászólásait. Jerzy Holzer rámutat, hogy Walicki nem tud jobbat ajánlani a „Szolidaritás” helyett, mint a politikailag már lejáratott revizionizmus és kevésbé hatékony neopozitivizmus keverékét. Holzer úgy véli, a szabad szakszervezet értelmiségi tanácsadói többségükben az „óvatosak” közé tartoztak, nem törekedtek a helyzet kiélezésére, de tanácsolhattak volna bármit, a dolgok alakulásán igen keveset tudtak volna csak változtatni.

Jerzy Surdykowski, ismert krakkói újságíró, aki ma is Lengyelországban él, a volt Szolidaritás-aktivista és volt párttag (1981 decemberében zárták ki a LEMP-ből) szemszögéből szól hozzá a vitához. A „Szolidaritás” mozgalomban a lengyel tömegek tiltakozása öltött formát és fogalmazódott meg. A helyes taktika Surdykowski szerint az lett volna, ha a „Szolidaritás” minden erejével segíti a kommunista párton belüli, „alulról jövő”

megújulás folyamatát, mert csak ez biztosíthatta volna a nemzeti megújulás és a reformpolitika sikerét. A gdanski egyezmény alapján legalizált szakszervezet azonban kezdettől fogva igyekezett „kikerülni” a pártot, továbbá az 1981-es pártkongresszuson kiderült, hogy magán a párton belül sem sikerült végrehajtani gyökeres változásokat. Mindazonáltal Surdykowski úgy véli, minden újabb rezsimváltozás Lengyelországban tovább feszíti a politikai határokat, még akkor is, ha maga az egyeduralmi rendszer lényege nem változik. Surdykowski tehát továbbra is fontos szerepet tulajdonít az ellenzéknek, mégpedig egy olyan ellenzéknek, amely a lehető legszélesebb alapokra helyezkedik, okosan, hideg fejjel politizál, s az adott esetben hajlandó „konstruktív együttműködésre” a reformra hajló kommunista vezetőkkel. Hangsúlyozza, hogy az ellenzék megmerevedése, görcsös visszahúzódása a teljes elutasítás állapotába hosszú távon nem látszik gyümölcsöző magatartásnak.

Utoljára hagytuk Łeszek Kolakowski hozzászólását. A hajdani revizionista filozófus, aki közel tizenöt éve oxfordi professzor, gyakorlati ellenvetéseket tesz Walicki programjával szemben. Szerinte a kommunista pártapparátus és a rendőrség/politikai rendőrség a hatalom kérdésében egységes álláspontot foglal el, ezért azt igen nehéz lenne kívülről, a társadalom érdekében „manipulálni”. A hatalmi elit centralisztikus alapon áll és minden kezdeményezést, amely korlátozná, vagy pluralizálná hatalmát, elvet, abban „legszentebb jogai elleni merényletet” lát. Kolakowski rámutat, hogy a „Szolidaritás”-t nem lehet egyszerre elmarasztalni azért, hogy „túl messzire ment el” és azért, hogy nem követelte az ipar reprivatizálását. A „Szolidaritás” hibáit illetően megjegyzi, hogy az valóban túlbecsülte saját erejét és nem készült fel eléggé (a különben várható) konfrontációra, de másrésről azzal oktalanság vádolni, hogy nem dolgozott ki részletes programot a lengyel népgazdaság talpraállítására — ehhez nem volt a szükséges gazdasági információk birokában. Kolakowski egyetért azzal a Walicki-féle tétellel, hogy Lengyelországban „lehanyaglott a munka kultúrája” és hiányzik „a jó munka megbecsülése”, de felteszi a kérdést, ki felelős ezért? A „gazdasági rabszolgaként” kezelt munkások, vagy az őket kizsákmányoló és velük rendelkező rendszer? Végül az értelmiség magatartását illetően Kolakowski úgy véli, nincs szükség arra, hogy min-

den értelmiségi konkrétan állást foglaljon a rendszer ellen; természetes, hogy az apolitikus szakember is dolgozhat jól, munkájával használhat a társadalomnak. Másrészt viszont a „jó munka” kategóriáját nem lehet a politikai körülményektől és más értékektől elszakítva alkalmazni – s itt utal a színészek 1981 decembere után megkezdett televízió-bojkottjára, ami részben még ma is tart. Arról tehát, hogy mi használ, vagy árt a lengyel népnek, nem lehet egyedül a „jó munka” elvét alkalmazni, még akkor sem, ha a hatalmi elit bizonyos körülmények között ezt az egyéni magatartás megítélésének legfontosabb kritériumaként hangoztatja.

G. Gy.

Jan Litynski elemzése

Jan Litynskit, a KOR, majd a Szolidaritás Mazowszei (Varsói) körzeti Bizottságának tagját a szükségállapot kihirdetésekor le tartóztatták. Amikor kislánya keresztelőjére kiengedték, nem tért vissza a börtönbe, és illegalitásba vonult. Jelenleg a Szolidaritás Bujak vezette varsói földalatti szervezetének egyik képviselője. Az alábbiakban „Gondolatok a részvételről és a bojkottról” c. cikkét foglaljuk össze, amelyet a Párizsban megjelenő KULTURA havi folyóirat 1985 decemberi száma közölt.

A helyzet beható elemzését nyújtó cikk a parlamenti választások eredményét csak kiindulópontként kezeli. Litynski többek közt idézi Konrad Bielinskit, akit a TKK a választások megfigyelésével bízott meg, és aki szerint az akció elsőrendű célja nem az volt, hogy felhívja a figyelmet a választási csalásra, hanem hogy bebizonyítsa: „a hatóságok nem egyedüli ismerői a helyzetünknek”. A cikk első mondatai a következők:

„Az erőpróba döntetlenre végződött: a tavalyi részvételi arány (a helyi választásokon, A Szerk.) nagyjából változatlan maradt. Igaz, hogy az üldözött és bebörtönzött Szolidaritás-aktivisták és a frissen kibocsátott rendkívüli törvényekkel felfegyverzett hatóságok között a harc csak egyenlőtlen lehetett. De az igazság kedvéért hozzá kell tenni, hogy a Szolidaritás feladata jóval könnyebb volt: nem volt más dolga, csak igazat mondani. A hatóságok